

Spiritual Resistance During the Holocaust: Responsa from the Depths

Rabbi Ephraim Oshry (1914–2003)

Rabbi Efrem Goldberg
April 30th, 2011
reg@brsonline.org

כולם ועל אחת כמה וכמה היה קשה להשיג מקום ראוי לשמו שאפשר יהיה לקבוע אותו כמקום תפילה ולימוד.

גם חברת „תפארת בחורים“ שבה קבעתי שיעורים לתורה לצעירים ומבוגרים סבלה מחוסר מקום מתאים, עד שמצאו שברחוב קאקלה מספר 8 עומד בית חומה שבנינו לא נגמר, לא היתה שם רצפה דלתות וחלונות, וערימות חומן ואשפה היו צבורים בכל מקום, עד שלא היה ראוי לשמש מקום מגורים.

ברוב עמל ויגיעה הוציאו חברי „תפארת בחורים“ את ערימות הובל והאשפה שהיו צבורים בבנין הזה, ולאחר ניקוי ושיפוץ הם ריצפו ריצפה וקבעו בו דלתות וחלונות ומקשרים שהשיגו הם עשו שולחנות ומספלים ואצטבאות בשביל ספרים, כמו כן הם בנו ארון קודש להעמיד בו ספרי תורה ושמו אותו בתוך חלון שהיה שם בין בית הכנסת והמחבוא לאחר שסתמו את החלון, ולאחר שסידרו חשמל בבנין כבר היה המקום מוכן לתורה ותפילה בבית מדרשה של חברת „תפארת בחורים“, מקום שהייתי מרביץ תורה ברכים ולומד בחבורה שיעורים קבועים מדי יום ביומו.

* **מכיון שבנין זה היה קרוב לשער הגיטו שמשם היו חילי הגרמנים מתפוררים לצוד ולתפוס אנשים לעבודת הכפיה, ומדי פעם כפעם היינו שומעים בשעת התפילה והלימוד את קולות הקלגסים הגרמנים ימ"ש ואת הלמות מנפיהם ברחוב כשהיו רצים אחרי יהודים לצודם בהרמם, לכן סידרו אנשי החברה מחבוא מסותר מאחורי ארון הקודש שבו יוכלו החברים הצעירים להסתתר עד יעבור זעם, כי את חוקנים ותשושי הכוח לא היו תופסים, ובהשמע קולות הציד שהגרמנים עורכים על היהודים היו הצעירים מסתתרים מיד במחבוא הזה וכשהיו הגרמנים נכנסים לבית המדרש הזה ברדיפתם אחרי יהודים היו מוצאים בו רק זקנים וחלוצי כוח שלא יצליחו לעבודה.**

אולם נשאלתי על ידי הצעירים חברי „תפארת בחורים“, מכיון שכשחם נמצאים במחבוא הזה בעת התפילה הם אינם רואים

שאלה ד'

ברין כשאין רואים רק שומעים את המתפללים אם זה חשוב תפילה בצבור

שאלה: באותה תקופה הרת אימים וצרות, תקופת עינויים ויסורים וסכנת גזק ונפש של אותן השנים בהן היינו נתונים בשבי ומצור בתוך מכלאת גיטו קובנה, למרות שהיינו היו תלויים לנו מנגד, בכל זאת לא נפל רוחנו ולא נשבר גאון יעקב.

תקופה זו שקורא הדורות ירשום אותה כתקופת חושך ואפילה צרה ויגון, תפיץ בכל זאת אור יקרות שבקע מבין מחשבי הסכל והעוני הרעב והמחסור שיושבי הגיטו היו עשופים בהם, כאור יהל האור תפארת ישראל באותם הימים עת היינו נתונים למרמס וכלימה לשוד והרג, כי דווקא באותם הימים בא לידי גילוי נצח ישראל ורוחו האיתן העשוי ללא חת מזרע רשע ורגל נאות.

* **כי קול התורה לא נדם כל אותם הימים ומעשי הצדקה והחסד לא פסקו כל אותו הזמן של פרעות ופגעים, כל איש אמר אז לרעהו חזק, כל איש התאמץ לנסוך לתוך רעהו רוח תקוה ובסוף, רוח אומץ וגבורה לעמוד בפני הרס הכליון היואש והרפיקו שחמת המציק הגרמני ימ"ש עלול היה להכניס במחנה ישראל.**

בתוך צוק העתים הללו מצאו כלואי הגיטו נוחם ועידוד בלימוד התורה שהיתה להם למשיבת נפש, למדו בהכללות וביחידות וקבעו מקומות לתורה ותפילה בהם ברכו במקלות את ה'.

אולם דא עקא, כי הדוחק בתוך הגיטו היה לאין שיעור, המקום שהזדים האורנים ימ"ש הועידו לגיטו היה צר מלהכיל את

הנהגה בשו"ע א"ח סי' נ"ה סעיף כ' כתב המחבר, היו עושה במקום אחד ואומרים קדיש וקדושה אפילו מי שאינו עמהם יכול לענות.

ועי' במשנה ברורה שם סי"ק' שכתב אפילו הוא בבית אחד רחוק לגמרי, שכיון שעושה הם במקום אחד שכונה שרויה ואז אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין כל מי שרוצה לצרף עצמו עם אביו שבשמים השוכן בתוך אלו עשרה, עיי"ש ובביאור הלכה.

מעתה בנידון דידן שהיה באמת הלל פתוח בין בית דכנסת והמחבוא אלא שסתמו את החלון העמידו שם את הארון קודש, מכל מקום כיון ששומעים במחבוא בשאומרים בבית הכנסת קדיש וקדושה, ודאי ראלה הנמצאים במחבוא יוצאים ידי חובת תפלה בציבור וכמו שהבאתי מהשר"ע והמשנה ברורה.

ובגדל דלענין צירוף מגין עשרה, היינו כשיש בבית הכנסת פתח מעשרה לא יצטרפו אלא שבמחבוא דלענין צירוף ישנם דינים ותנאים מיוחדים, כגון הא דפסק המחבר שם סעיף י"ז, מי שעומד אחורי בית הכנסת וביניהם חלון אפילו גבה כמה קומות אפילו אינו רחב ארבע ומראה להם פניו משם מצטרף עמהם, משמע דאם לא יראה להם פניו אינו מצטרף עמהם, מכל מקום לענין שיהא נחשב לו כמתפלל בציבור ודאי דמהני.

ועי' גם כן בערוך השולחן סימן כ"ג שכתב מפורש שכל המדובר בשו"ע סי' נ"ה היינו רק לענין צירוף עשרה אבל כשהוא מתפלל עמהם נחשב כמתפלל עם הציבור אפילו כמה בתים מפסיקים כיון שיכול לשמוע.

ועי' היטב בשו"ת רדב"ח סי' תר"ץ ובהז"ז סי' ב' אלפים קל"ט, ובספר תורת חיים להרב סופר אות כ'.

מכר' זאת נראה כמו שהעליתי שבנידון דידן ודאי מצטרפת תפלת אלה המסתתרים במחבוא לתפלת המתפללים בבית הכנסת להיות תפלתם נחשבת כתפלה בציבור, אף שלענין מגין עשרה אינם מצטרפים עמהם.

את פני המתפללים בפנים, אם נחשבת תפילתם שהם מתפללים אותה שעה ביחד עם אותם הנמצאים בפנים כתפילה בציבור אף על פי שהם אינם רואים את ציבור המתפללים בפנים, או דילמא תפילה נחשבת להם רק כתפילת יחיד הוואיל ואינם רואים כשעת התפלה את פני הציבור המתפלל בפנים.

השובח: מעצם השאלה הזאת ששאלו צעירי "תפארת בחורים" אנו יכולים לראות עד כמה האיר אור התורה והמצוה את לב חשכת הגיטו בימי המגור והפחד הללו ועד כמה חזקה היתה השם בלבבות אמרי עני וברזל אלו, יראה טהורה לזהטת באש קודש שלהבת יה לקיום מצוות כהלכתן למרות השעות המטרופות, וכמו שהזכרנו בפתח דברינו.

שקרי הצעירים הללו לא די היה להם בתפלה בלבד בשעת צרה ומצוקה, אלא שרצו לקיים גם את מצות תפלה בציבור, ואכן באמת גדולה היא תפלה בציבור וכמו שמצינו בברכות (ו) תניא אבא בנימין אומר אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר לשמוע אל הדרגה ואל התפלה, במקום רנה שם תהא תפלה, ופירש רש"י ז"ל במקום רנה, בבית הכנסת ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימה קול ערב עיי"ש, ודאי רואים אנו שעיקר חשיבותו של בית הכנסת הוא בגלל התפלה של הציבור.

ועיין בתוספות במס' עבודה זרה (ד) ד"ה כיון שנראה מלבריהם שלפניהם היתה והגירסא בההיא דברכות, "אין תפלתו של אדם נשמעת אלא עם הצבור", אם כן בודאי שאלה גדולה היתה משאלתם של צעירי "תפארת בחורים" אלו שתפלתם תהא "משמעת" ביחד עם הצבור, ועי' שם היטב במאמר הגמרא שם בע"ז (ד) שדברי התוס' מוסבים עליו.

והרמב"ם בפרק ח' מהלכות תפלה הלכה א' כתב, תפלת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים אין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, לפיכך צריך אדם לשותף עצמו עם הציבור ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור.

Question: IN THE MIDST OF THE HORRORS OF THE KOVNO Ghetto, many prisoners found consolation in Torah study, which rejuvenated their spirits. They studied individually and in groups, and created fixed places for their public prayers.

The area that the Germans cordoned off for the ghetto was so small that there was barely enough living space for everyone inside, let alone places that could be used for prayer or Torah study. The Tiferes Bachurim group where I taught young and old had no real space. Finally we found an unfinished building at 8 Hakala Street. Although there were no floors, doors, or windows, and the heaps of dirt everywhere made the place uninhabitable, the Tiferes Bachurim boys cleaned out the piles of filth and began to restore the building. After putting in a floor, doors, and windows, they constructed a table, benches, and shelves. They also built an ark for Torah-scrolls, placing it between a window and a hiding-place that they had created in the rear. After electricity was installed, the place was suitable for prayer and Torah study. It was now the beis hamidrash of the Tiferes Bachurim group.

Since this building was close to the ghetto gate, where the Germans often descended to grab people for slave labor, we could hear their shouts and yells when they charged through. The younger members would hide in the hideout built behind the ark in case of a sudden search, because the Germans, looking for strength and youth, rarely took the old and weak off to forced labor.

I was asked by the younger members of the Tiferes Bachurim whether, when they had to run and hide in the middle of a prayer service and were thus unable to see the others who

were praying inside the room, their prayers were still considered prayer with a minyan or would they be counted as private, individual prayer.

Response:

THE VERY QUESTION ASKED BY THESE YOUNG PEOPLE testifies to what degree the light of Torah and mitzvos penetrated the ghetto darkness in those days of fear and terror. How intense was their fear of G-d! Not only did they pray, despite the dangers and hardships, but they also sought to fulfill the mitzvah of praying with a minyan. I ruled that since the boys could hear the others saying kaddish and kedusha while they waited in their hideout for the Germans to pass, they were fulfilling the obligation of praying in public. It is conceivable that if there were fewer than ten men in the beis hamidrash itself, those in the hideout could not be included in the minyan. But as long as there were ten others, they were considered as having prayed with the minyan if they heard and could participate in what was going on in the beis hamidrash.

העולה לנו מכל המקוב שבנידון דידן איין לו שום היתר לצוות שישרפו את גופו לאחר מותו אפילו אם יצוה שיקברו את אפרו, כי לשיטת הרמב"ם יש בזה בודאי משום ביטול מצות דאורייתא, וכפי שביאר הלחם משנה, ואפילו לשיטת הטור, הכסף משנה והרדב"ז מידי ספק ביטול איסור דאורייתא לא נפיק, וגם יש בזה משום בויוא, דעצם השריפה בזיון הוא וכמו שהבאנו לעיל מש"ס בבא בתרא וסנהדרין, וגם יש בזה משום ביטול כפרה שישנה בקבורה, דבאפר אפילו אם יקברו את האפר לא שייך בזה משום כפרה כמו שהעלה הגאון ר' דוד פרידמאן זצ"ל. לכן חס ושלום לו לצוות כן, אלא יש לו לסמוך על הטוב ומטיב שלא יכלו רחמיו וחסדיו לא יתמו ומעולם ועד עולם לקוות ולצפות לישועתו.

וכנידון שאלתנו ראיתי גם כן שנשאל בספר מחנה חיים, יריד ח"ג סימן מ"ב בנוגע לאנשים שהולכים למדינה שאין דרים בה בני ישראל, לסחור תחת מסוה מאמונה אחרת ויראים כשימונתו יקברו ביניהם, אי שרי לצוות לשרוף את גופם, עיי"ש שהשיב דמכין שעזשים כן בשביל פרנסה אין לחוש מלהיות קבור ביניהם עיי"ש.

ואם כן בנידון דידן על אחת כמה וכמה שמה שהדאיס הסתיר את יהדותו והלך לגור בין הגוים, הלא לא עשה זאת מרצון אלא מחמת סכנת נפש, כי ירא פן תדבקנו הרעה ומת בידי הגרמנים האורזים ימ"ש וזכרם לגצת, לכן בודאי אין לו לדאוג ולחוש מה שיהיה קבור בין הגוים, כי הלא לא מרצון הוא גורם לנפשו זאת אלא מחמת אונס נפשות, ובודאי שב ואל תעשה עדיף, חס ושלום לו לצוות שישרפו את גופו ולגרום בידים רעת לנפשו. אבל אם יש לו האפשרות והיכולת לשחד אותם בכסף ובדברים ישתדל לבקשם שלאחר מותו יקברוהו לא בקברותם אלא בריחוק מקום מהם, או בשדה מרוחקת כך שקברו יהיה מרוחק מקברות הגוים, ולהודיע על כך לקרוביו, שברכות הימים לאחר שיחמול ה' על צאן מרעיתו ויחלצם מצרותיהם לאחר שפקוד יפקוד אותם אלקים, ואז ישתדלו להעלות את עצמותיו ולהביאם לקבורת ישראל, והוא רחום יכפר עון.

באחד שהציל עצמו ע"י שנממע בין העבר'ם, וחלה ונמנה למות ומתירא שלא יקברוהו בין העבר'ם, אם מותר לצוות שישרפו את גופו לאחר מותו.

שאלה: אוי לנו כי נדמינו בימי הרעה והזעם עת שפך עלינו ה' חמתו, ואפו לא השיב, נתן אותנו בידי אכזרים, למחות את שמנו, לאמור, לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, ומקדישי שמו יתברך, מחכי קץ ישועתו, נאלצו גם הם להסתיר את שם ישראל, שאלקים חיים ומלך עולם מאהבתו שאתה אותם ומשמחתו ששמח בהם קרא את שמם ישראל וישורון, — אם רק הצליחו להתחמק מעדת צאן קדשים שהוכלו לפכה ולהרג, ולהתעקב בין הגוים להיות ככל המונס.

והנה אז בימים קשים ומרים אלה בשנת תש"ב, פנה אלי ידידי ר' מרדכי יפה הי"ד, ונפשו לשאול הגיעה, היות שקיבל מכתב משאר בשרו שהצליח לברוח למדינת בלגיה בהתחפשו לנוצרי, ולמצוא שם מפלט ומחסה באחד הכפרים, ומכין שמורכ יגון ואנחה והתלאה שמצאתו בנדודיו חלה, באופן רציני, וכעת גברה עליו מחלתו עד שהוא חושש שלא יקום ממנה, לכן לכו פועם בקרבו מה יהא כשתגיע שעתו, הלא הגוים יקברוהו בקברותיהם ואיך ינוח בשלום על משכבו בהיותו קבור בין הגוים, לכן תנא מבקש שר' מרדכי הנ"ל יודיעוהו כדת מה לעשות, אם מותר לו לצוות שישרפו את גופו לאחר מותו ואז יציל את גופו מלהיות קבור בין הגוים, כי רבים עושים כן והגוים מכבדים את בקשת אלה המבקשים לפני מותם שישרפו את גופם ומפלאים אותה, האם מותר לו לבקש שיעשו אותו כן לאחר מותו או לא.

DURING THE BITTER YEAR 5702 (1942) MY FRIEND

Question:

Reb Mordechai Yaffe—may G-d avenge him—came to me with a disturbing problem. He had received a letter from a relative who had escaped to Belgium and had found shelter in a village as a Christian. This man's sufferings had brought him to the verge of death. He was agitated at the thought that when he died his neighbors would bury him among gentiles. How could his body rest in a gentile cemetery? He therefore wrote to Reb Mordechai to find out whether the halacha allowed for his body to be cremated after death, thus avoiding a gentile burial. Since cremation had grown fashionable, he had no doubt that his neighbors would honor such a last wish.

Response:

THE TORAH REQUIRES BURIAL FOR THE DEAD, BUT the obligation to fulfill it rests with the relatives of the deceased. The dead person, while still alive, must do nothing to make his burial impossible, such as ordering the cremation of his remains. Should he do so, he causes immeasurable anguish to his soul in the world of the spirit for having made it impossible to fulfill a commandment of the Torah.

There is no way cremation can be permitted, even if the man's ashes are buried, for the act of cremation constitutes a desecration of the corpse. In addition, cremation removes the possibility of eventual atonement granted to those who are buried. The burial of one's ashes cannot compensate for the cremation in terms of this atonement.

I therefore ruled that the man dare not order his body cremated, but rely on his bountiful Creator Whose mercies extend to all. His hiding of his Jewishness and his living among non-Jews

had come about unwillingly, solely out of a desire to save his life. He should therefore not feel guilty about being buried among non-Jews. Ordering his cremation, however, would bring evil upon his soul. Ideally, he should arrange to be buried outside the gentile cemetery and to have his relatives informed of the exact location. That would be the best arrangement. Then perhaps, with the passage of time, when G-d shows mercy to His people and releases them from their troubles, someone might be able to exhume his body and bury it in a Jewish cemetery.

הגלם מדי פעם בפעם, כרעו גם נפלו ורכים מהצויעים לא הוסיפו קום, כי נפשם יצאה בענים.

והנה אחד מהצויעים האומללים הללו שנפשו מרתה עליו עד מאוד ורוחו נפלה בקרבו מרוב צער ויגון סבל ויאוש, בראותו את

עשרות האנשים שכוחם אול והם נופלים בלכתם כשהם מנפחים את נפשם ומשיכים את רוחם לאלקים, — קרא למרעיתו האישי הצועד אחריו — אנה אָקא, אם נא מצאתי חן בעיניך, ועשית עמדי חסד ואמת, אנה, אמן את כל כוחך ותן לי דחיפה עצומה עד שאפול לארץ; ואנה, תחזור, עוד דחיפותיך פעם ושתים, אולי על ידי כך יאפס כוחו ואשאר לבסוף מוטל עלעל הארץ אין אונים ונפשי תצא מקרבי, כי כשל כי כוח הסבל לסבול את העוני והיסורים ושוב לי ממותי מחי.

ידיי מדי דברו ככה אל רעתו פעם ופעמים, נכמרו רחמי האישי אליו, כי אמר בלבו, מה בצע בדמו בדרתו אל שחת במקודם או במאחר, הלא באמת מוב המות מהחיים כאן, ומכיון שהאישי הזה מציג לו בבקשתו אני רואה כי היטב חרה לו, וכי באמת חסד ואמת אעשה אותו אם אמלא בקשתו, ולכן החליט האישי למלא את בקשתו, וידחוף אותו בחזקת ככל כוחו פעם ופעמים, וכל פעם האישי נופל ארצה מלאו קומתו מחמת הדחיפות הללו, עד שלבסוף כשבאו למקום העבודה, היה האישי חלוש כל כך ואין אונים עד שזנח ארצה ונשאר מוטל ללא רוח חיים .

והנה לאחר שהאיר ה' פניו אלינו והמציא לנו ישע במגור כוח רשע, כשהתקרבו הימים הקדושים ימי הדין והמשפט בשלהי שנת תש"ך, והתחלנו לעשות את כל הסידורים כדי שנוכל להתפלל בצבור ברוב עם, חיפשנו אז אחר איש שיוכל לעבור לפני התיבה בימים הנוראים שיהיה הגון וקולו ערב וכו' כנהוג מקדמת דנא בכל תפילות ישראל למנות ש"ץ לימים לנוראים, והנה אחרי הרבה חיפושים הוכח אלינו האישי הזה כדי שימונה להיות שליח ציבור לראש השנה ויום הכפורים, ונוכחנו לדעת כי מכל הכחיות הוא ראוי ומתאים למשרה כבודה זאת לעמוד ולהתחנן על עטו ישראל, אלא שנמצאו

אם מותר להיות ש"ץ, במי שדחף את חברו, בעת שבקש ממנו לרחוק אותו כדי שימות כי אין לו כוח עוד לסבול את העוני והיסורים.

שאלה: מי יתנה תלאות וצרות יספר, מי יעלה מורא על ראשו ויתאר כעת את אימת הכליה והשמד, התרג והאכזר שבניתוחה ללא הרף את אסירי עני וברזל שהגיעו אז כימי הרעה עד שערי מות, אז בנפול עמנו ביד צר ואין עוזר לו, פקדונו בצר פחדים כמעט ובמחשבת, כי נלאינו נשוא אף וחרון, חמה וזעם שנשפך עלינו ממרום, כלתה ונכספה אז נפשנו למצוא כמות גואל ופדיה בשחת, פי כשל כוחנו לסבול השאת והשבר, כי חשוב חשבנו שנתנו ה' בידי לא נוכל קום.

כי מלבד הצרות והיסורים שניתכו על ראשינו בלי הרף על ידי שונאינו ומנדינו שצמנו את חיינו ולא נתלו לנו מנוח, עוד פצו עלינו פיהם בחרפות ונידופים ביהוד כשהוכילו תחת משמר את עובדי הכפיה לעבודת פרך, האומללים הללו היו מוכים ולוקים על כל צד ושעל בידי נוגשיהם האוררים שימהרו לצעוד וללכת, ולפעמים גם לרוץ אל מקום עבודתם, במקום שהעבידום בעבודה מפרכת את הגוף ומדכאה את הנפש, בעוד שהכריחו מהם את להם חוקם ומנעו מהם אוכל כדי להשיב את נפשם.

ידיי היום כשהובל מצעד גדול של עובדי כפיה לעבודתם, הימים ימי כפור וקרח ולפני קרתו מי יעמוד, בפרט שהאומללים היו עטופי בגדי כנדים דלים ולא יחם להם, והנגושים האוררים נוגשים אותם בשוטפים ובעקרבים לאמור, מהרו ללכת, ורגלי האומללים הללו אינה רגל ישראל, כי נפוחים הם מרעב ומעמל הדרך, על כן מעדה

עליו עוררים לאמור, שפסול הוא להיות ש"ץ כדן הורג את הנפש, ונשאלתי אז אם מותר האיש להיות ש"ץ, והאם אין עליו לקבל תשובה מיוחדת על מעשהו אשר עשה, והאם קבלת התשובה תועיל לו שיוכל לקבל את המינוי, ומכיון שקשה היה למצוא אז חזן אחר, והיה שעת הדחק ממש, נתבקשתי על ידי השואלים לנחות לעומקא דדינא ולדלות מרגנתא דהיתירא על פי דינא של תורה כזו השאלה:

תשובה: הנה בשו"ע א"ח סימן נ"ג סעיף ד' כתב המחבר: ש"ץ צריך שיהיה הגון ואיזהו הגון שיהא ריקן מעבירות ושלא יצא עליו שם רע אפילו בילדותו ושיהיה עניו ומרצה לעם ויש לו נעמימה וקולו ערב ורגיל לקרות תורה נביאים וכתובים, ע"כ.

וכתב הבאר היטב בס"ק ד': בילדותו, בתשובת הרא"ם סי' פ"ו דבש"צ דעלמא שאינו ש"ץ בתענית א"צ שיהא פרקו נאה אלא כל שעכשיו יש לו מעט אע"פ שבילדותו יצא עליו שם רע ואפילו עבר ע"ג כיון ששכ בתשובה ראוי להיות ש"ץ קבוע וכ"כ הרש"ך ח"ב סימן ק"ו, והר"א ששון סימן קנ"ז, ומהרש"ל בתשובה סימן כ' הסכים ג"כ דדוקא בתעניות ובמעמדות אבל בשאר ימים אפילו בקבוע כל שאינו רשע ושהוא מרצה לעם וקולו ערב ורגיל לקרות ממנו לש"צ, וכן תעלה להלכה המחבר יד אהרן דלש"צ דעלמא לא בעינן פרקו נאה וכל שראינו ששב בתשובה ראוי קרינן ביה וכ"פ רוב האחרונים, ועיין הר"ש הלוי חלק י"ד סימן כ"ח, וכך תעלה הע"ת ומסיים ונ"ל דאם גזרין הצבור תענית אע"פ שאין עכשיו תענית צבור מ"מ לא יתפלל ש"צ כזה וק"ו בר"ה וביה"כ ע"ש.

ולשם בשו"ע סעיף ה' כתב הרמ"א: מי שעבר עבירה בשוגג כגון שהרג נפש בשגגה וחזר בתשובה מותר להיות ש"ץ אבל אם עשה במויד לא דמי"מ יצא עליו שם רע קודם התשובה (תשובת א"י במסכת ברכות).

וכבאר היטב ס"ק ח' כתב: עמ"ש בס"ק שלפני זה, אחד שהכה אשתו בעץ היתה מעוברת ולא החשיך עד שמתה וביכר שמאותה הכאה מתה אין ראוי להיות ש"צ, כנה"ג וע"ת.

ומכ"ל זאת הוריתי שהאיש הזה צריך לקבל עליו תשובה שלימה וכמו

דאיתא באור זרוע הגדול במסכת ברכות סימן קי"ב, דכהן שהרג את הנפש ועשה תשובה כשר הוא לעבודתו, ותפלות הן כנגד תמידיו, לכן ודאי גם בש"ץ מהני תשובה, ותשובה זו תהני לו אפילו למנותו לש"ץ לת"צ ולר"ת, ויית"כ כמו שבררתי שאין לדון אותו כרוצח במויד דלא מהני תשובה למנותו לש"ץ לר"ה ויהי"כ, אלא יש לדון אותו כמי שהרג על ידי גרמא וכמו שביררתי.

כמו כן הוריתי שלאחר תשובתו יטבול במקוה מטהרה כדי לטהרו וכמו שכתוב חרקותי עליכם מים טהרים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גזליכם אחר אתכם, ואז ימחה הקב"ה פשעיו כעב וחטאותיו כענן, ושומע תפילה ישמע תפילתו ויאזין צעקתו.

ואמנם הנ"ל לאחר שקיבל עליו כל סדר התשובה שהוריתי התפלל בימים הקדושים בבכיות גדולות ואנחות, ובין המתפללים היו הרבה חיילים יהודים מרוסיא שבאו לבית הכנסת להתפלל יחד עם אחיהם שהיו נפונים בצרה ובשפייה, וגם הם נתעוררו הרבה על ידי תפלתו של הש"ץ הזה שהתפלל בלב נשבר ורוח נכבא ובקול ערב לוקח נפשות.

ודרך עליון יעבור פשע שארית נחלתו, יזכור אהבתם ויחיה זרעם שלא תאבד שארית יעקב, יפדם מכל גזירות קשות ויושיעם ברחמי ה' הרבים להחיש למו פדות וישע, להאיר פניו על מקדשו השמש ולבנות חומות ירושלים, לבנות הנהרסות ולנטוע הנשמה, לקבץ נדחי פזורי עמו לציון לכונן זבול מקדשו בראש הרים, להשיב כהנים לעבודתם ולוים לשירים וזמרים במהרה בימינו אמן ואמן.

Question:

ONE ICE-COLD WINTER DAY, DURING OUR LONG imprisonment, the Germans were beating the slave laborers to move more quickly. But the slave laborers could not. Dressed in the poorest of rags, which barely covered them, let alone provided any warmth, the unfortunate and miserable Jews were suffering from horrible pain. Their feet had swollen from the intense cold. Every step was torture. From time to time they stumbled. Many of those who fell never rose again.

After seeing scores of his fellow prisoners fall and die on the spot, one of these marchers, unable to walk any longer because of his own unbearable suffering, said to his friend struggling right behind him, "Please do me a favor. Give me a push so that I will fall. If I rise, push me down again. And again. Eventually my strength will give out and I will not be able to rise again. I cannot bear the pain and the suffering. I would prefer to be dead."

Unable to convince his stronger friend to carry out this act, he had to beg him repeatedly. Finally the man took pity on the broken Jew, saying to himself, "What difference does it make if he dies now or later? He is better off dead than living in so much pain. How can I not do what he asks when he begs me with his very last ounce of strength?"

So the stronger friend pushed his friend down. When the weaker friend rose up again, he pushed him down again. Although the man was able to get up each time, when he arrived at his place of work he was so weak that he simply collapsed and died.

After our liberation in 1944, when we were blessed by G-d to see the end of Nazi power, we began to arrange the High Holy Days prayers. As is customary in Jewish communities, we sought a man who would meet all the requirements for leading the prayer on such awesome and holy days. After an exhaustive search, we found a suitable man. However, a number of people identified him as the man who had pushed his friend to death.

They claimed that a murderer was unfit to lead our prayers on Rosh Hashanah and Yom Kippur. The questions I had to answer were the following: Was the man considered a murderer? Did he have to accept special penance—generally a personalized program of self-denial, study, and sometimes affliction—for his sin? And would the penance suffice to allow him to lead the public prayers?

Since it was difficult to find a suitable replacement and time was extremely short, I was asked to seek some way, following the law of the Torah, to permit him to lead the prayers for the surviving Jews.

Response:

THE MAN WHO PUSHED HIS FRIEND IS NOT TO BE regarded as an outright murderer but rather as someone who brought about the death of a fellow Jew. For the victim did not die immediately after being pushed, but rather continued to walk until he reached his place of work, where he finally collapsed and died. In fact, there is no evidence that his friend had died as a result of being pushed; it may very well be that he would have died anyway. To atone, it is enough that this man do penance.

But the penance should be severe, because Maimonides considered someone who brings about the death of another, a murderer. Even though he may be innocent in the eyes of the Torah, it cannot be forgotten that he may have brought about the death of his fellow Jew. He must therefore accept upon himself full penance, and only after he carried it out could he lead the community in prayer. I also instructed him, after the penance, to immerse himself in a mikveh as part of the purification process, after which G-d would erase his sins and heed his prayers.

Once the man had carried out the entire sequence of penance, he led the prayers on the High Holy Days with profound emotion, sighing and weeping. Many Jewish Russian soldiers from the front joined us, and they too were deeply inspired and stirred by this man's sincere, broken-hearted cries.

התורה, ולמרות שעדיין לא הגיע למצוות, בכל זאת היה חודר אהבה ויראה בוקן ורגיל והיה מודקד במצוות כגדול שהגיע לכלל שנותיו.

והנה אז נשאלתי מכן יקיר זה, אם מותר לו להקדים מצות הנחת תפילין אף על פי שעדיין לא הגיע לגיל של י"ג שנה, שהרי מי יודע מה ילד יום כשהצרות מתחדשים עלינו לבקרים והגרמנים האזורים שאנו נתונים בידם הלא שופכים את כל אפם והמותם במיוחד על ילדי ישראל מדי פעם בפעם כידוע, ואם כן מי יודע אם יזכה להגיע לגיל של י"ג שנה ולקיים מצוה גדולה זו של הנחת תפילין, כי שמא נגזר עליו שיספה ב"קידנער אקציאן" שהגרמנים האזורים ימ"ש מעבירים לעתים קרובות, ולזאת עז רצונו להקדים בקיום מצוה גדולה זו כל זמן שעדיין נמצא בחיים, למרות שעדיין לא הגיע לגיל של י"ג שנה.

כששמעתי מילך שעשועים זה את דבר שאלתו נזלו עיני דמעות

ואמרתי בלבי את דברי הקינה שקונן ירמיהו הנביא בשעתו — מי יתן ראשי מים ועיני פקוד דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי — כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מחוץ בחורים מרחובות.

והוצא לנו מכל המובא שבנידון דיון מיתלא באשלי רבבני, דאף שבעל העיסור אית ליה שאין הקטנים מניחין תפילין עד בר מצוה דדיינו עד י"ג שנה ויום אחד, וגם הרמ"א החזיק בשיטתו, וכתב שאין לשנות בזה, מכל מקום הרי הבי' והבי"ח לא סבירא להו הכי ואי להו דאף על פי שכן התורה קטן פטור מתפילין דומיא דכל מ"ע שבתורה שהקטנים פטורין בהן, מכל מקום מצד דין חינוך ודאי דינא לחנכם בה, ואם הם יודעים לשמור עצמם להתנהג עם התפילין בקדושה שלא לישן בהם וכד' יש להרגילם להנחת תפילין מטעם היגיון.

ואם כן בנדיחן שאלתנו שילך שעשועים זה שנפשו חשקה לזכות לקיים מצוה גדולה זו של הנחת תפילין כי חשש פן לא יזכה לקיים אותה, כי שמא יקבע גודלו עם אלפי ילדי ישראל שיוכרעו לטבח על ידי הצר הצורר הגרמני ימ"ש, ודאי שיש להרשות לו להניח תפילין ולסמוך על דעת הבי' והבי"ח המתירים להניח תפילין לקטנים לפני שהגיעו לגיל בר מצוה, ובן יקיר זה

האם מותר לנער מכלואי הגיטו להניח תפילין קודם י"ג שנה

שאלה: כשהיינו בעמק הכנא בגיא התיגה נוכחנו לדעת שכל עיקר כונת הגרמנים האזורים ימ"ש היתה למחות מאתנו את צלם אלקים ולהראות לפני העולם כולו שהיהודים אינם בכלל המין האנושי וככהמות נדמו שכל שופך דם ינקח ואין עליו חטא, וכדי להקל עליהם את עבודת השמד והכליה הם התאמצו להכניס לתוך לבות כלואי הגיטו יושבי חושך וצלמות, רוח עושים ויאוש ולדכא אצל הכלואים כל רגש של תוחלת ותקוה להצלה כדי שיהיו כצאן לשבח יזבל.

לזאת קבלתי על עצמי לאזור כנבר חלצי, לחזק רוח נדכאים וגשברים ולחבש עצבותם, לעודדם ולאמצם ולהפיה בהם זיק של כסחון שה' אלקי ישראל ישוב מחרון אפו וקולנו ישמע ויחון ולא ימשנו ביד אויבינו למחות את שמנו ומן השמים יביט ויראה ויעשה חסד עמו ולא יאחר ישועתנו ופדות נפשנו.

ארגנתי לזאת, תפארת בחורים" ואספתי בחורי חמד גדולים וקפנים, כדי ללמדם בינה ודעת תורה ויראה מחרות, ולנפוע בתוכם חיי עולם ולשים כלבם אהבתו ויראתו ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם.

ובין תלמידי, תפארת בחורים" הללו, הצטיין נער אחד ממשפחת שערעשעווסקי שבקובנה שהמבסר בכל מאורו ונפשו ללמוד

Question: IN THE GHETTO HELL, WE DISCOVERED THAT THE Germans' main design was to strip away our Divine image and to show the world that Jews were a subhuman species whose blood could be shed without fear of punishment; that killing a Jew was like killing a fly—not only had no crime been committed, but you had done the world a favor by getting rid of a troublesome creature.

Part of the German's overall plan to develop a smooth-running machine for the annihilation of the Jews was their effort to instill in their victims a spirit of despondency so pervasive and deep that it would destroy whatever sense of hope we might have, and leave nothing but broken shells to be led helplessly, like cattle and sheep, to the slaughter.

That is why I took it upon myself to encourage and inspire the brokenhearted, to inject within them the spark of hope, the belief that Hashem, the G-d of the Jews, would turn away His fury, heed our prayers, and not leave us in the hands of our enemies.

As mentioned previously, I organized a group of boys called Tiferes Bachurim, whom I taught Torah and the fear of G-d, implanting in them the seeds for eternal living that would sprout from doing G-d's will wholeheartedly.

Among the boys in the Tiferes Bachurim was an extraordinary boy from Kovno named Shereshevsky who dedicated himself totally to the study of Torah. Even though he was not yet bar mitzvah, he was as precise as an adult in his fulfillment of mitzvos. This extraordinary boy asked me if he would be permitted to don tefillin, despite the fact that his bar mitzvah was still three months away.

בהיותו ירא וחרד ותלמודו בידי ודאי שיהיה כשינית את התפילין להיות בקדושה וטהרה כדקי, ולא עוד אלא שבעוד ג' חדשים יהיה בן י"ג שנה, ודאי יש לנהוג בוה כמו שכתב המג"א שהבאתי לעיל, שעכשיו נהגו להניח ב' או ג' חדשים קודם הזמן, וכן הוא גם כן באליהו רבה.

וכן עשיתי הלכה למעשה שהוריתי לו שיותר לו להניח תפילין אף שעדיין קטן הוא, אלא שהזהרתי אותו שבמקום שלא יהיה מנין בלעדו, שיהיה להם שעדיין קטן הוא ואין לצרפו למנין למרות שהוא מניח תפילין.

ואכן לבו ניבא לו לבן יקיר זה כשנא לשאול את שאלתו ממני שהוא רוצה לקיים מצות תפילין כי הוא חושש שמא לא יזכה לקיימה מפני שלא יגיע לכלל שנים, וכן באמת היה למרבה הכאב והצער, כי ביום ג' ניסן שנת תשי"ד בעת שהגרמנים הארורים ימ"ש העבירו "קינדער אקציצן", נלקח גם הוא עם המוני ילדי ישראל להורג.

על אלה אני בוכה עיני יורדה מים כי רחוק ממני מנחם משיב נפשי, הוי בני שוממים גבר אויב.

ולא הפלתי תחינה ותפלה לפני אב הרחמים שוכן מרומים, שתבהא כל רעתם של הצוררים הגרמנים לפני, שיעולל למו כאשר עוללו לנו ולבנינו המסולאים בפז, להרוג ולאבד ולמכה ולחרפה, תשיב להם גמולם ה' כמעשה ידיהם, תרדוף אותם כאף ותשמידם מתחת שמי ה'.

New edicts by the German taskmasters were issued against us daily; especially upon Jewish children. Who could assure this boy that he would ever reach the age of thirteen to fulfill the mitzvah? This was why he could not wait to don tefillin.

When I fathomed the simple sincerity of this boy's request, tears gushed from my eyes. I could not help citing the words of the prophet Yirmeyohu (Jeremiah), "Who would grant that my head be water, my eyes a source of tears that I could day and night bewail the dead of my nation, for death has come up in our windows, has entered our houses, to destroy the youth outside, our chosen ones from the streets."

Response:

I RULED THAT THAT PRECIOUS CHILD WHO HAD such a great desire to merit the privilege of fulfilling this mitzvah because he feared that he might not live to fulfill it if he waited to reach thirteen, certainly had authorization for donning tefillin. I relied on the opinions that permit a minor to don tefillin if he knows how to guard them in cleanliness. This was certainly applicable to the Shereshevsky boy who had already demonstrated his fear of G-d and was a Talmud student aware and capable of maintaining the degree of bodily cleanliness required to don tefillin.

Moreover, since he was three months short of his thirteenth birthday, I relied on the prevailing custom that a boy dons tefillin two or three months before his bar mitzvah.

Although I had ruled that he could don the tefillin even though he was still a minor, I warned him that if he should find himself with nine other Jewish men who wanted to count him as the tenth for a minyan, he was obligated to let them know that he was not yet old enough to be counted as part of a minyan.